

Nummen semantiikkaa

MATTI VILPPULA (Helsinki)

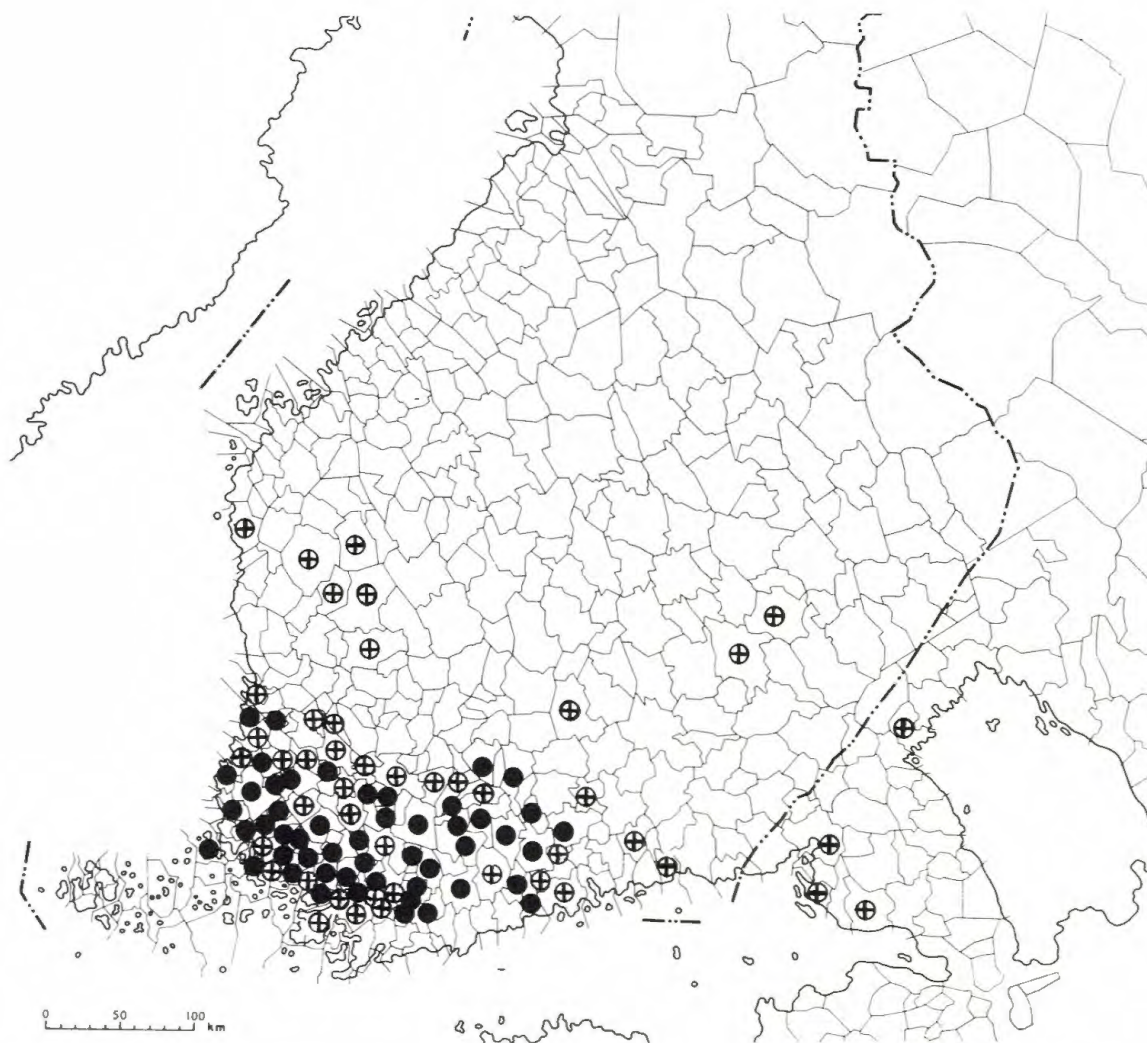
1. *Nummen, kankaan ja kankareen* suhteesta

Sekä *nummi* että *kangas* ovat suomen murteissa kuivan, hiekkaperäisen maastoalueen nimityksiä. Sanojen synonyymisyydestä kielii jo se, että siinä, missä *nummen* esiintymisalue päättyy, *kankaan* alkaa. Yhteisesti *nummen* ja *kankaan* levikki kattaa kaikki murteet; on kysymys samankaltaisesta sanaparista kuin esim. *ehtoo* ja *ilta* tai *vihta* ja *vasta*.

Nummi tunnetaan alueella, johon kuuluvat lounaismurteet, lounaiset välimurteet, etelähämäläiset murteet ja kaakkoishämäläisten murteiden länsilaita (kartta 1). Kaikkialla muualla aina Vermlantia ja Inkeriä myöten on käytössä *kangas* (kartta 2). Samassa pitäjänmurteessa sanat esiintyvät appellaatiiveina vain levikkialueiden välisellä rajavyöhykkeellä:

Nummi on paikkakunnalla tunnettu nimitys. Mutta mistä johtunee, kun pitäjän pohjoisosassa olevaa Salpausselkää sanotaan *kankaaksi* (KosT1, O. Särä 1938) / Täällä käytetään molempia, sekä *kangas-* että *nummi-*nimeä hiekkaisesta maastosta (Loi, Vieno Kauko 1938 s.v. *kangas*) / Kotipitäjässäni (Hattulassa) tunnetaan molemmatkin sanat yhdessä. Esim. »Se on niin kuivaa *kangasnummee* ettei se mitään kasva» (Hat, A. Aalto s.v. *kangasnummi*) / Kuivasta hiekkaperäisestä mäntymetsää ja kanervaa kasvavasta maa-alueesta voidaan yhtä hyvin käyttää sekä *nummi-* että *kangas-*nimitystä; kumpikin tarkoittaa samaa (Jok, P. Malttari 1938) / Molemmat, sekä *kangas* että *nummi*, ovat tunnettuja (Orim, T. Tuiskunen 1937).

Nummi ja *kangas* liittyvät lukuisiin paikannimiin. Nimistössä ne tunnetaan appellaatiivialueensa ulkopuolellakin. Tällaisista *nummi-*nimistä on tietoja Pohjois-Satakunnasta ja Etelä-Pohjanmaalta, Päijät-Hämeestä, Kymenlaaksosta ja Karjalan kannakselta (kartta 1). Vastaavasti lounaissuomalaisella *nummi-*alueella on joitakin *kangas-*nimiä (kartta 2). Olen pro gradu -työssäni (1965) pyrkinyt selittämään nämä nimet siirrynnäisiksi. Tähän näyttäisi viittaavan se, että monet nimistä liittyvät kulkureitteihin: vesistöihin ja maataipaleisiin (esim. Kauhajoen *Nummijärvi*, *Nummijoki* ja *Nummikangas*, Parkanon *Nummi-*

KARTTA 1:

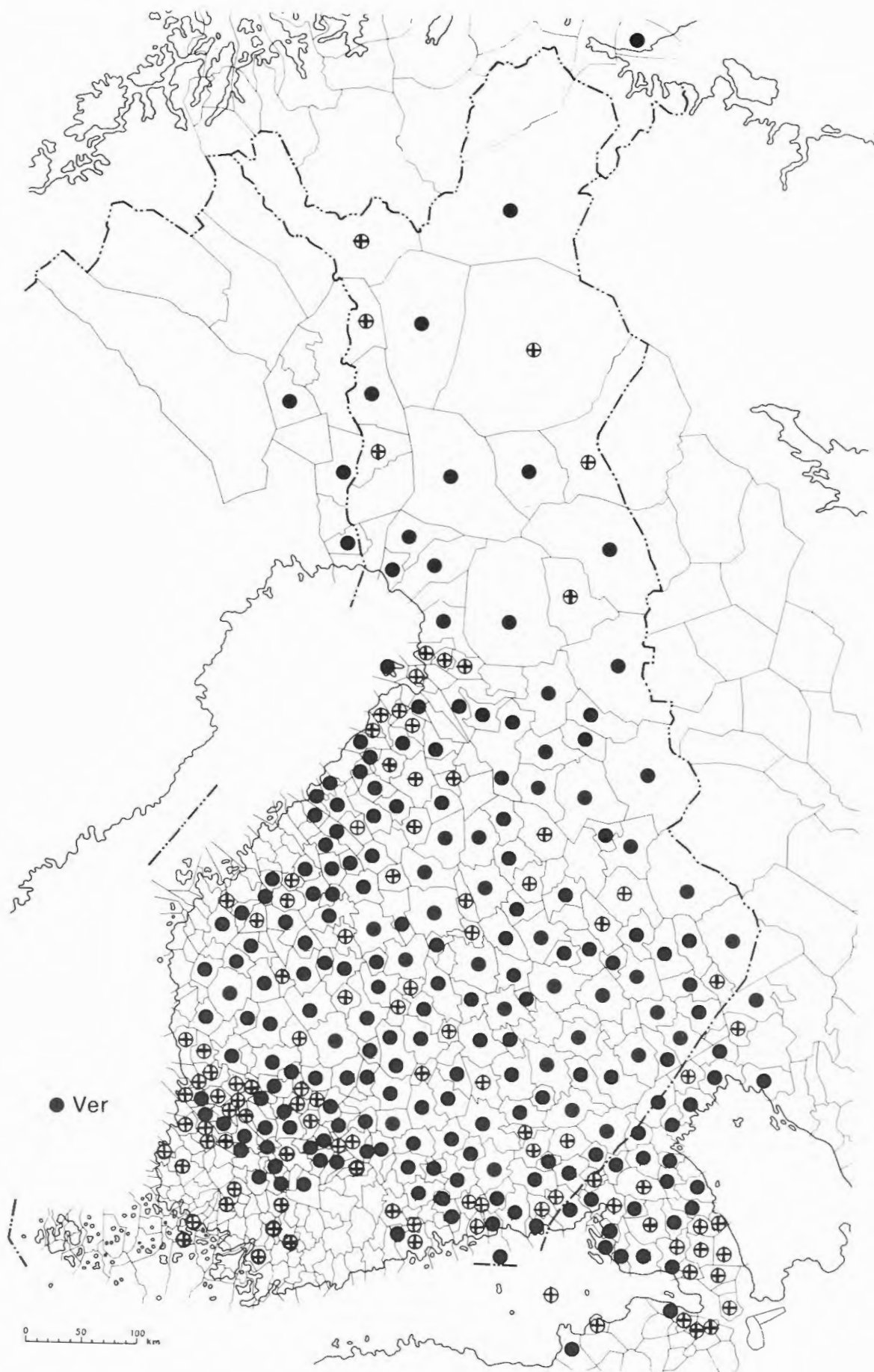
nummi suomen murteissa ● appellatiivina ja paikannimenä ⊕ vain paikannimenä

neva, Kymin *Nummenjärvi* ja *Nummenjoki* sekä Viipurin *Numharju*).

Nummi on itämerensuomalaisten kielten eteläryhmän sana, vaikka ulottuu pohjoisryhmän lounaisosaan; *kangas* on pohjoisryhmän sana. *Nummella* on vastine viron pohjoismurteissa ja liivissä (ks. s. 76), *kankaalla* karjala-aunuksessa ja liydissä.¹ Lisäksi *kangas* on yhdistetty (Wichmann 1923: 56; Sebestyén-Németh 1944—48: 344) tšeremissin sanaan *ka-ŋga* KB, *kanga* U 'mager, hager, abgemagert' (KB U), 'mager, dürr (von der Erde)' (U), 'verdort (vom Baum)' (KB) (Wichmann mp.) ja vogulin sanaan *qoŋga* 'waldiges Land zwischen zwei nach entgegengesetzten Richtungen fließenden Strömen' (Ahlqvist, Wogulisches Wörterverzeichnis). Nämä etäyhdistelmät tuskin kuitenkaan pitävät paikkaansa; jo Toivonen (SKES) on ne kysymysmerkittänyt.

¹ Karj.-aunus esim. Uhtua *kankaš*, Säämäj *kangas* 'kuiva metsämaa, kangas, kangasmaa' (KKS s.v. *kankas*^{II}); liyd. *kangaz* 'kangasmaa' (Kujola).

Äänteellisesti lähellä *kangasta* on hiekkatöyryä, pellon keskellä olevaa kivikokumpareta tms. tarkoittava *kankare* (*kangar*, *kankari*, *kankaro*). On luultavaa, että sekä *kangas* että *kankare* kuuluvat johdoksina samaan kantavartaloon (SKES s.v. *kangar*). Levikiltään *kankare* muistuttaa paljon *nummea*. Samoin kuin *nummella* sillä on sukukielistä vastine viron pohjoismurteissa ja liivissä.² Suomen murteissakin sen levikki on lähes sama kuin *nummen* (kartta 3). (Nykyisin *kankare* tosin lienee appellatiivina harvinainen muualla kuin lounaismurteissa. Lounaisten siirtymämurteiden ja etelähämäläisten murteiden runsas *kankare*-nimistö viittaa kuitenkin siihen, että sana olisi aiemmin tunnettu appellatiivina myös täällä.) *Nummen* tavoin *kankare* on siirrynnäisnimissä kulkeutunut varsinaisen esiintymisalueensa ulkopuolelle, mm. Satakuntaan ja Pohjanmaalle, Päijät-Hämeeseen, Kymenlaaksoon (jossa siitä tosin on pari appellatiivitietoakin) ja Kannakselle.

Tarkoitukseni ei ole tämän enempää käsitellä *nummen*, *kankaan* ja *kankaaren* suhdetta. Sen sijaan keskityn tarkastelemaan *nummea* sen merkitysten kannalta. Tarkastelussani nojaudun generatiivin semantiikan käyttämään komponenttianalyysiin. En kuitenkaan noudata sitä orjallisesti vaan soveltaen, *nummi*-sемеemin luonteen ja erityisvaatimukset huomioon ottaen.³

2. Aineisto

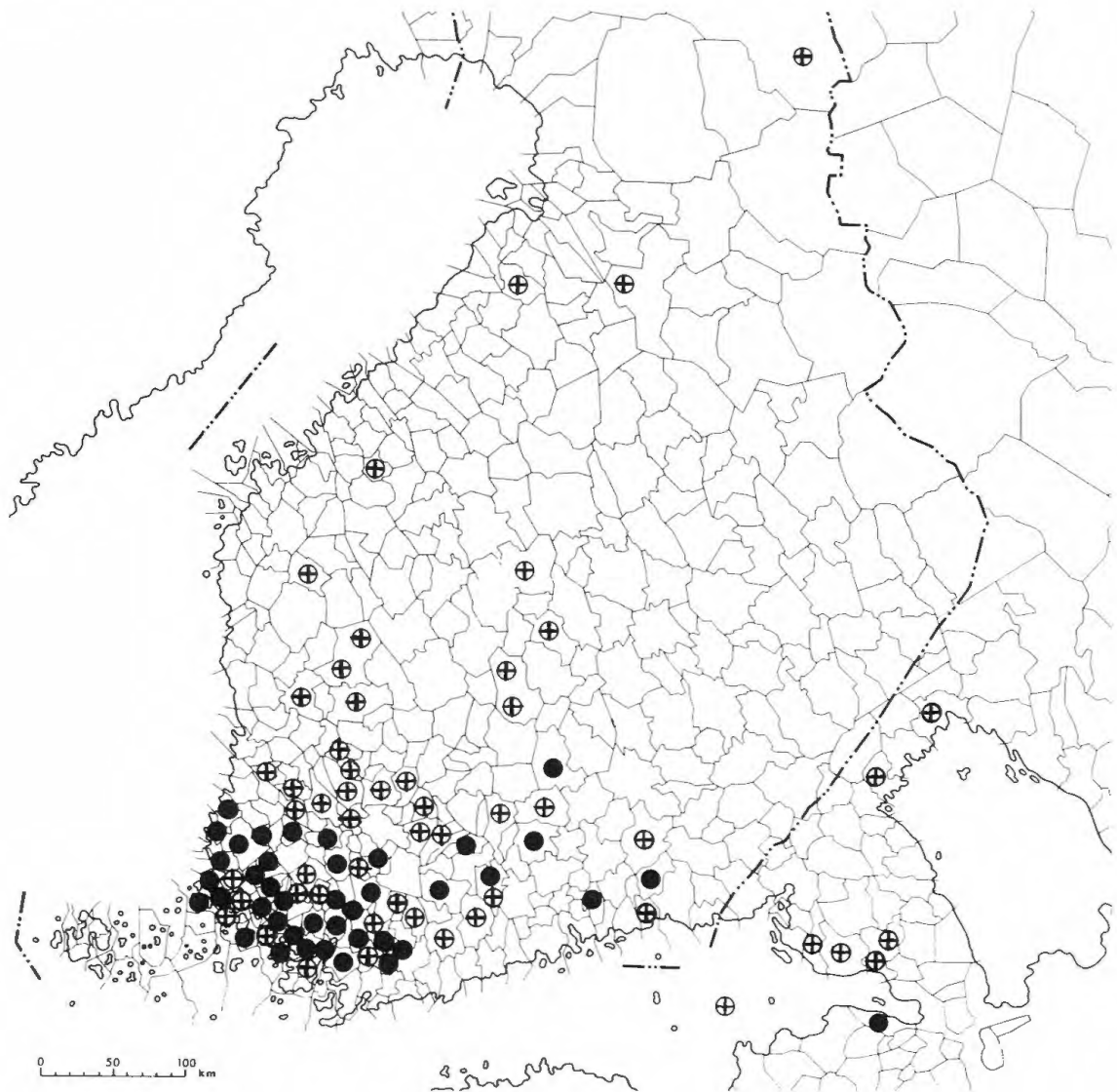
Käytettävissäni on ollut *nummi*-appellatiivista 120 tietoa; näistä 103 on SMS:n arkistosta ja 17 nimitoimiston kokoelmista. Tietojen joukossa on alun kolmatkymmentä sellaista, jotka eivät sisällä mitään *nummen* merkitystä valaisevaa; joissakin on pelkkä hakusana ja murremuoto, joissakin pelkkä maininta siitä, että sana tunnetaan, ja joissakin luetellaan *nummi*-alkuisia tai -loppuisia paikannimiä. Osa (16) *nummi*-tiedoista on *nummen* varsinaisen esiintymisalueen ulkopuolelta olevia yksinäistietoja, joihin on syytä suhtautua epäilevästi.⁴

² Vir. *kanger*, *kangur* (SO) 'Steinhausen, aus Kies gebildeter Hügel' (Wiedemann); *kangur*, *kangar* 'suur, muistne, maa sisse ulatuv kivihunnik väljal' (Harjumaa, Järva-maa, Lounais-Virumaa); *kangur*, *kivi-k.* '(raud)kivide hunnik väljal' (samalla alueella) (Saareste, EKMS I s. 541, 1295); liiv. *kāngar* (L *kāngar*) 'wellenförmige Boden-erhöhung (im Walde), Hügel' (Kettunen); *kāngar* (*kāngar*) 'Hügel, Anhöhe, Düne' (Sjögren—Wiedemann).

³ Artikkelini keskeinen termistö (*semeemi*, *komponentti* jne.) on sama, jota esim. Mauno Koski (1978) on käyttänyt. Lekseemin asemesta puhun Kosken tapaan tavallisesti *sanasta*.

⁴ Muutamia esimerkkejä: Ilmari Kohtamäki on merkinnyt Karvialta (1930) sekä *nummen* että *kankaan*. (Voisiko Kohtamäen *nummi*-tieto perustua Karvian Nummijoki-

KARTTA 3:

kankare suomen murteissa ● appellatiivina ja paikannimenä ⊕ vain paikannimenä

nimeen?) E. Mäkinen ilmoittaa (1937), että *nummi* tarkoittaa Virroilla »luonnon niittyjä ja yleensä suoperäisiä maita.» Ruohoa kasvavasta maasta puhutaan myös Valkealan (V. Korkeamäki 1937), Artjärven (J. Hovi 1938) ja Laihian (V. Kotkanen 1934) tiedoissa. Annikki Tervo mainitsee 1934, että *nummi* on Kangasalla ja Pälkäneellä »ylävähkö, kuiva ja niukkakasvuinen maa»; luotettava vastaaja K. A. Franssila Kangasalta puolestaan kirjoittaa 1938: »*Kangas* oli ainoa ja yksinomainen nimitys hiekkatasangolle, samalle käsitteelle, mitä kirjakielen *nummi*-sanalla merkitään. Mutta viimeksi mainittua sanaa ei Kangasalan kielessä ensinkään esiintynyt. Sitä ei olisi edes ymmärretty» (s.v. *kangas*). Viljakkalan tiedossa sanotaan, että »joskus nimitetään laihaa hiekkapeltoa *nummeksi*» (E. N. Karhiso 1937). Tervossa ja Karttulassa nimitys on tarkoitettu »kasvillisuutta vailla oleville, joko soille tai muiden alankojen yhteydessä omistettu »kasvillisuutta vailla oleville, joko soille tai muiden alankojen yhteydessä tunnetusti epäluotettavilta vanhoilta sanastajilta tai tuoreemmilta sanatietojen lähettäjiltä.

Noin puolet (58) koko *nummi*-aineistosta on Sanastaja-lehdessä vuonna 1937 julkaistuun kyselyyn (26: 451) tulleita vastauksia. Kysely kuului: »Kuivan hiekkaperäisen, tavallisesti mäntymetsää ja kanervaa kasvavan, suurin piirtein tasaisen maastoalueen nimenä osa murteitamme käyttää sanaa *nummi* --. Miten on laita teidän kotipitäjänne murteessa?» Kyselyn sanamuoto on selvästikin provosoinut joitakuuta vastaajia, mikä vähentää vastausten luotettavuutta.

Täysin luotettavien *nummi*-tietojen määrä ei kaikkiaan ole kovin runsas. Tervetulleen lisän niukkaan aineistoon tuovat *nummi*-loppuisia paikannimiä koskevat tiedot. Vaikka nimitiedoista ei suoranaisesti voikaan lukea *nummen* merkitystä, ne kuitenkin antavat jonkinlaista osviittaa siitä, millaisiin paikkoihin ja kohteisiin *nummi* on liitetty.

3. Merkityksen määrittelyyn liittyvät vaikeudet

Useimpien appellatiivitietojen mukaan *nummi* on 'hiekk- tai sorapohjainen mäntyvaltainen metsä' (Kuusjo, Kirsi Räsänen 1971 NA) tai 'hiekkaperäinen maa, usein tasainen; kasvullisuus harvaa, usein mäntymetsää' (Haus, Liisi Pusa 1968 NA). On myös tietoja, joissa *nummi* näyttää tarkoittavan jotakin muuta. Esim.:

'mäki' (KarL, Iris Siikala 1956 NA) / 'hiekkainen kenttä, hiekkaharju' (Vam, Eino Lepistö 1940) / 'kuivaa hietaista peltoa' (Hat, Urho Tuomola 1932) / 'soiden välinen kuiva kangas' (Jan, Eeva Uotila-Arcelli 1968 NA) / 'kuiva, hiekkaperäinen mäentöyry, jossa kasvaa heikkoa heinää' (Lam, Kerttu Heinonen 1934).

Olisiko 'mäkeä', 'hiekkakenttää', 'hiekkaharjua', 'hietaista peltoa', 'soiden välistä kangasta' ja 'heikkoa heinää kasvavaa hiekkaperäistä mäentöyryä' pidettävä *nummen* eri merkityksinä? Tuntuu siltä, että näiden tietojen lähettäjät ovat rajanneet *nummen* merkityksen liian ahtaasti tai maininneet sellaisia seikkoja, jotka eivät kenties olekaan olennaisia *nummen* merkityksen kannalta. Tällaiseen tulokseen voi tulla, kun vertaa tietoja samojen pitäjien *nummi*-loppuisten paikannimien selitteisiin. Paikannimissä *nummen* tarkoite on usein toinen kuin appellatiivitiedoissa on annettu ymmärtää.

4.1. Piirreanalyysi; komponentit ja kategoriat

Se että *nummi* esiintyy paikannimien perusosana, osoittaa, että sana tarkoittaa nimenomaan paikkaa tai maa-aluetta. SMS:nkin *nummi*-tiedoista vain muutamassa sana on liitetty johonkin muuhun kuin maastoalueeseen. (Tästä tuonempana s. 75.) Nummi ei kuitenkaan ole mikä tahansa alue maastossa. On piirteitä, jotka rajaavat *nummen* ja erottavat sen muiden maa-alueiden

joukosta. Voidaan sanoa, että MAA-ALUE on *nummi*-sanan semeemin ydinkomponentti ja tämän komponentin alaa rajaavat piirteet määritekomponentteja.⁵ Määritekomponentteja ovat esim. HIEKKAVALTAINEN, TASAINEN, MÄNTYÄ KASVAVA, PUUTON jne. Määritekomponentit voidaan ryhmittää ainakin seuraaviin kategorioihin: 'olotila' (esim. LUONNONTILAINEN), 'maaperä', 'kasvillisuus', 'pinnanmuoto ja korkeussuhteet', 'laajuus' ja 'sijainti'. On mahdollista, että osa kategorioihin kuuluvista komponenteista on *nummi*-sanan semeemin kannalta irrelevantteja. Relevanttien ja irrelevanttien komponenttien selville saamiseksi on kutakin kategoriata tarkasteltava erikseen.

4.1.1. Olotila

Nummi on appellatiivitiedoissa melkein aina luonnontilassa olevan alueen nimitys. Poikkeuksena ovat seuraavat kolme tietoa:

Sanalla [*nummi*] tarkoitetaan kuivaa maata, joko peltoa tai kuivaa männikkökangasta. Esim. Nummikas, Nummipelto (pn.) (Viht, Anna-Maija Päivänen 1957) / »Nummet on semmottii santanummii mis on santaa ja kanervaa, sit on hyviikii nummii misä kasvaa perunaa ja muuta» (Pus, Ulpu Järvinen 1962 NA) / *nummi* 'kuivaa, hietaista peltoa' (Hat, Urho Tuomola 1932).

Paljon useammin *nummi* liittyy viljeltyyn maahan paikannimissä. Pelloksi on selitetty esim. Sauvon *kolunummi* (Leila-Marja Envalds 1971), Suomusjärven *viernummi* (Martta Päckilä 1961), Loimaan *haaranummi* (Ritva Laakso 1962), Lopen *hernennummi* (Anna-Maria Mikkola 1953) ja Hyvinkään *ketonummi* (Meeri Herlin 1957). Näiden tietojen perusteella saattaisi äkkiä päätellä, että *nummi* voi yhtä hyvin olla luonnontilaista kuin viljeltyäkin maata. Paikannimien todistusvoima tässä tapauksessa on kuitenkin verraten vähäinen: ei tiedetä, onko *nummi* jo nimenantohetkellä ollut peltoa. Esim. Sauvon *kolunummi*-nimen kirjaaja selittää, että nummella on aikaisemmin ollut keinu (*kolu* 'keinu'). Tuskinpa keinua pellolle olisi pystytetty!

⁵ Nimitykset *ydinkomponentti* ja *määritekomponentti* ovat omiani. Ne ovat syntyneet nimenomaan tämän artikkelin tarpeista ja tässä artikkelissa käsittelemiäni semeemejä varten. Ydinkomponentti on jossakin määrin sukua joskus käytetylle *klasseemi*-nimitykselle. Mauno Kosken mukaan (1978: 114) *klasseemi* on seemin (= komponentin) sellainen erityislaji, jolle on ominaista hierarkkinen luokittelevuus. Tällainen komponenttihan MAA-ALUE juuri on; siihen kuuluu monia erilaisia semeemejä. — *Kategoriolla*, josta myös puhun, tarkoitan luokkaa, johon kuuluvilla komponenteilla on jokin yhteinen ominaisuus. Tätä ominaisuutta ei muilla saman semeemin komponenteilla ole, mutta niitä saattaa yhdistää omaksi kategoriakseen (omiksi kategorioikseen) jokin muu piirre. Kategoria ei varsinaisesti ole semeemin rakenneyksikkö siinä mielessä kuin komponentti; kategoriain tarkoituksena on vain helpottaa semeemin rakenteen kuvaamista silloin kun — kuten *nummen* pääsemeemissä — komponentteja on kovin paljon.

Huomiota kiinnittää myös se, että yllä esitetyistä kolmesta appellatiivitiedosta kaksi ensimmäistä on nimestäjien merkitsemiä. Onko Vihdin tiedonantaja tosiaan kuullut kuivasta pellostä käytettävän appellatiivia *nummi* (itse en tällaista käyttöä Vihdistä tunne), vai tekeekö hän päätelmänsä esim. nimen Nummipelto perusteella? Olisivatko Pusulan nimestäjän oppaan mielessä olleet jotkut tietyt *nummi*-nimiset pellot, kun hän toteaa: »-- sit on hyiikii nummii misä kasvaa perunaa ja muuta»?

Aivan omaan ryhmäänsä kuuluu Urho Tuomolan hattulalainen tieto. Merkityksenselitteen partitiivimuoto oikeuttaa mielestäni tulkintaan, jonka mukaan *nummi* tässä ei tarkoitakaan peltoa, siis maastoaluetta, vaan pellossa olevaa hiekkansekaista multaa, maalajia. Merkitys on siis sama kuin sanalla *nummimaa*, josta Tuomolalla on seuraava esimerkki: »sem [tattarin] pitäs nummimaata tarvittema, semmosta hiaransekasta.» Tähän *nummen* erityiskäyttöön palaan sivulla 75.

Päädyn (tosin hiukan empien) siihen, että *nummi* maastoalueen nimityksenä aina tarkoittaa luonnontilaista maata. Komponentti LUONNONTILAINEN kuuluu relevanttina piirteenä *nummi*-sanana semeemiin.

4.1.2. Maaperä

Lähes kaikissa tiedoissa, joissa nummen merkitys on pyritty määrittelemään, on kiinnitetty huomiota maaperään, ja lähes kaikki vastaajat tuntuvat olevan yksimielisiä siitä, että *nummi* on kuivaa, hiekka- tai sorapohjaista maata. Esim.:

Kuivan hiekkaperäisen maastoalueen nimitys on *nummi* (Myn. A. Varjonen 1937) / *nummi* 'santaperäinen kuiva maa' (Nak, J. Varpela 1907) / *nummi* 'maa, jota peittää valkoinen tai ruskea hieta ja jossa kasvaa männikköä' (Jan, Marjatta Halla 1968 NA) / »*nummi* on sellaista hiataista, korkeet maampaikkaa» (Myr, Tyyne Salminen 1916).

Kovin kaukana edellisistä eivät maaperän puolesta ole seuraavtkaan tiedot:

Nummi tarkoittaa kovaa kivistä metsämaata, jota vaivalla voisi kangella raivata pelloksi (PyhM, K. Valo 1938) / *nummi* 'laajahko kohouma maastossa, useimmiten puuton alue, jossa on irtokiviä ja kallioita' (Pai, Pirkko Pensala 1959).

Maaperän karuus, kuivuus, hiekkaisuus on *nummen* merkityksen kannalta relevantti piirre. Komponenteiksi tulevat tässä kategoriassa KUIVA ja HIEKKAVALTAINEN.

4.1.3. Kasvillisuus

Tavallisesti *nummi* suomen murteissa tarkoittaa metsää kasvavaa aluetta, jonka puusto valtaosaltaan on mäntyä. Aluskasvillisuutena on yleensä kanerva, puolukka tai jäkälä:

Kuivaa, hiekkaperäistä mäntymetsää ja kanervaa kasvavaa aluetta nimitetään täällä *nummeksi* (Luv, Aino Nummela 1937) / Käytetään *nummi*-sanaa hiekan sekaisesta mäntymetsää kasvavasta maasta (Somero, Hilma Niinisaari 1937) / *nummi* 'harvaa mäntyä kasvava hiekkapohjainen metsä, jonka aluskasvillisuutena on parhaastaan kanervaa, sianpuolukkaa, puolukkaa ja hiukan jäkälää' (Tuusu, Ulpu Riola 1961) / Pn. *nummi*, metsä; maaperä somerikko; kasvaa etupäässä mäntyjä, toisin paikoin myös kuusimetsää (NurJ, Elsi-Mai Ronkainen 1956).

Nummi voi tarkoittaa myös puutonta tai enintään katajaa kasvavaa aluetta. Tällaisia tietoja ei kuitenkaan ole kovin paljon. Esim.:

nummi 'laajahko kohouma maastossa, useimmiten puuton alue, jossa on irtokiviä ja kallioita' (Pai, Pirkko Pensala 1959) / *nummi* 'puuton t. katajainen hiekkakangas' (Sau, Maila Vehmaskoski 1970—74) / *nummi* 'puuton, hiekkaperäinen, katajaa kasvava' (Paat, K. Kaukovalta 1937) / *nummi* 'hiekkainen kenttä, hiekkaharju' (Vam, Eino Lepistö 1940) / *nummi* 'kuiva, hiekkaperäinen mäentöyry, jossa kasvaa heikkoa heinää' (Lam, Kerttu Heinonen 1934) / Orimattilassa tarkoitetaan *nummella* puutonta ja nurmnettunutta ylävää hietamaata (A. Aittapelto 1937).

Samoista pitäjistä, joissa *nummen* on ilmoitettu tarkoittavan puutonta aluetta, on paikannimitietoja, joissa *nummi*-nimen kohde onkin metsää kasvava. Tällaisia metsänummia ovat esim. Paimion *valkojanummi* (Pirkko Pensala 1959), Sauvon *tyvikinummi* (Eeva Laine 1965) ja Vampulan *mustikkanummi* (Merja Wahlroos 1977). Sellaiseen päätelmään, että *nummi* jossakin tarkoittaisi vain puutonta aluetta, jossakin muualla vain metsämaata, ei siis näytä olevan perusteita. Komponentit MÄNTYVALTAINEN ja PUUTON kuuluvat samaan semeemiin mutta eri variantteihin.

Vaikka *nummi* toisaalta voi olla hyvinkin niukan kasvillisuuden peitossa, toisaalta taas kasvaa vankkaa petäjikköä, ei kasvillisuus kuitenkaan ole *nummi*-sanan semeemin kannalta irrelevantti tekijä. *Nummen* kasvillisuuden on oltava hiekkaperäiselle maalle tyypillistä; lehtimetsä tai synkkä kuusikko eivät voi tulla kysymykseen.

4.1.4. Pinnanmuoto ja korkeussuhteet

Nummen voi pinnanmuodosta ja korkeussuhteista annettujen tietojen perusteella jakaa karkeasti kolmeen ryhmään. Suurimmassa niistä *nummi* tarkoittaa

tasaista, ympäristönsä kanssa suunnilleen samassa tasossa olevaa maata. (Ryhmän suuruuteen on osaltaan voinut vaikuttaa Sanastajan kysymyksen sanamuoto, ks. s. 65.) Toisena ryhmänä ovat ne tiedot, joissa nummen ilmoitetaan olevan ympäristöään korkeammalla olevaa maata, mäkeä tai harjua. Kolmannen, pienimmän ryhmän tiedoissa *nummi* on murtomaata, jossa tasaiset ja epätasaiset, ylävät ja alavat maastomuodostumat vuorottelevat keskenään. Esim.:

Pn. *ilöläännum*, tasainen kenttä, jossa nyk. urheilukenttä (Hali, Hilikka Oksanen 1960) / »Se on simmost tasast nummè, ei ol välii mist ajaa» (Sam, Sirkka Vuolas 1959) / Pn. *kauniinnummi*, laaja tasainen nummialue, jonka läpi menee ratastie (Pus, Ritva Juntila 1962) / Pn. *seljälännummi*, metsäinen harju (KarL, Marita Cronstedt 1958) / Tämä paikka missä asumme on *Tursunperännummi*. Se on hiekkamaata tai hiekkämäki (Maar, T. Pastinen 1951) / Pn. *takanummi*, metsäinen korkea ja tasainen mäki (Lop, Juhani Paronen 1959) / Pn. *kupurinummi*, mäntyjä kasvavaa hiekkaharjua (NurJ, Saara Welin 1960) / Pn. *kokinummi*, ympäristöään korkeampi metsäalue, jossa korkeita kallioita ja niiden välissä suomalaisia notkelmia (KosTl, Heikki Wiironen 1964).

Nummi-sanan ydinalueella, Varsinais-Suomessa ja Länsi-Uudellamaalla, sana *harju* ei vanhastaan ole ollut käytössä; esim. Lohjanharjun kansanomaisen nimi on *lohjannummi*.⁶ Vihdistä olen 1968—72 pannut muistiin seuraavat esimerkit: »[Tie tuli] täst nummen seljäst ylitte», »neet [rautatien rakentajat] täyryi alentaa nummen». Näissä esimerkeissä *nummea* on selvästikin käytetty *harjun* vastineena. Silti *nummen* merkitys enempää Vihdissä kuin Lohjallakaan ei ole 'harju'. *Nummi*-sanan semeemin ekstensio on laajempi, siihen kuuluvat komponentin HARJUMAINEN lisäksi myös komponentit TASAINEN, YLÄVÄ ja KUMPUILEVA. *Lapikkaannummi* Vihdissä on verraten tasaista metsämaata; Lohjan Hongiston kylässä taas on *nummi*-niminen, mäntyvaltaista sekametsää kasvava kangasmaa (Timo Eränkö 1971), joka kartan korkeuskäyrien mukaan vaikuttaa melko tasaiselta.

Kolme eri tiedonantajaa ilmoittaa *nummen* Hausjärvellä tarkoittavan tasais-
ta tai verraten tasaista maata:

nummi 'hiekkaperäistä mäntymetsää ja jäkälää kasvavaa verrattain tasaista maata' (Helle Virkkala 1928—29) / Täällä sanotaan tasaisia maita *nummeksi* (N. Koskinen 1938 / *nummi* 'tasainen, hiekkaperäinen, tavallisesti mäntymetsää kasvava maasto' (Ritva Lantz 1971 NA).

Olen vuosina 1962—64 kerännyt Hausjärven paikannimiä. Ne nummet,

⁶ »-- mutta myös harjanteet kuten Lohjan harju sanotaan Lohjannummi» (Lohj, T. Juselius 1937).

joihin nimestäjänä tutustuin, eivät aina suinkaan olleet tasaisia. Esim. Syvän-ojan kylässä on *nummi*-niminen mäki. Karhin kylässä on samanlainen laaja, mäntyä kasvava hiekkaharju. Harjun päällystä ei ole tasaista, vaan siinä on syviä rotkoja, ns. lukkoja, ja mäkiä, joilla on omat nimensä. Satoja hehtaareja laaja Erkylän *nummi* Hyvinkään rajalla on niin ikään pinnanmuodoltaan vaihtelevaa. Tietenkin voidaan myös tasaista maata sanoa nummeksi. Esim. Rutajärven kylässä on *nummi*-niminen osittain mäntymetsää kasvava, osittain luonnonkenttää oleva tasainen alue.

Nummi-sanaa ei voi jakaa merkityksiin sillä perusteella, liittyykö sanan tarkoite kenttään vai harjuun, tasaiseen vai kumpuilevaan maastoon. Komponentit TASAINEN, YLÄVÄ, HARJUMAINEN, KUMPUILEVA eivät ole distinktiivisiä, merkitystä erottavia piirteitä vaan kuuluvat saman semeenin eri variantteihin. Nämä komponentit ovat kuitenkin siinä mielessä relevantteja, että *nummi* aina tarkoittaa ympäristönsä tasossa tai ympäristöään ylempänä olevaa maata; laaksoa tai notkelmaa *nummi* ei voi olla.

4.1.5. Laajuus

T. Juselius Lohjalta kirjoittaa (1937): »-- nummia on pienempiä metsä-palstoja ja myös laajempia.» Muissa tiedoissa ei nummen laajuuteen juuri ole puututtu.

Yritin selvittää nummen laajuuteen liittyviä kysymyksiä nimitoimiston kokoelmätietojen ja niihin liittyvien karttojen avulla erään verrattain runsas-nummisen pitäjän, nimittäin Karjalohjan osalta. Tehtävä osoittautui kuitenkin oletettua vaikeammaksi. Nummi ei ole samalla tavalla tarkkarajainen kuin esim. jokin vesistö tai veden ympäröimä maa-alue. Nummen ääriivivoja ei voi erottaa kartalta, ellei nummi satu rajautumaan kokonaan toisentyyppi-seen maastoon, esim. viljelysmaahan.

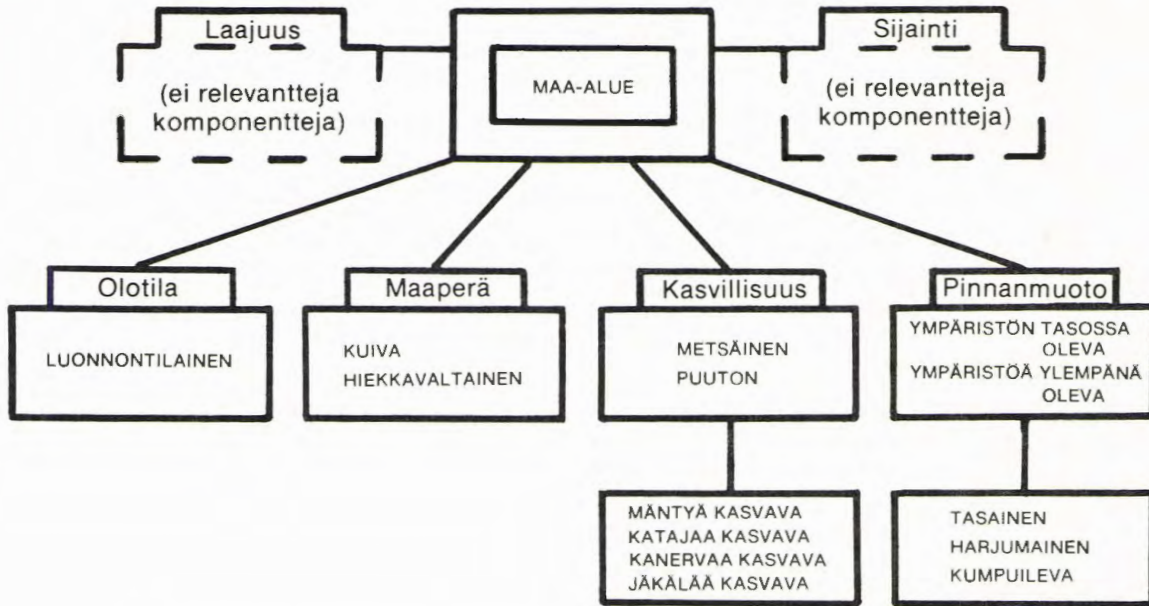
Käytettävissäni oli Karjalohjalta kolmattakymmentä *nummi*-loppuista nimeä. Sain mielestäni selville, mikä on Karjalohjan pienin ja mikä suurin nummi. Pienin on Kuusian kylässä oleva *etularõnnummi*, jonka Marita Cronstedt (1958) on selittänyt hiekkakummuksi, suurin kirkolta Sammattiin menevän maantien ja Puujärven väliin jäävä, noin 2 km:n pituinen ja useita kymmeniä hehtaareja laaja *nummi*-niminen harju (Sirpa Velling 1962).

Karjalohjalaisten nummien perusteella voitaneen yleistää seuraavat nummen laajuutta koskevat päätelmät: a) nummen koko vaihtelee suuresti, b) laajuuteen liittyvät komponentit eivät *nummi*-sanon semeenin kannalta ole relevantteja.

4.1.6. Sijainti

Nummen tarkoitteen sijaintiin ei appellatiivitiedoissa yleensä ole kiinnitetty huomiota. Eeva Uotila-Arcellin (1968) mukaan *nummi* kuitenkin Janakkalassa

KAAVIO 1: *nummi*-lekseemin semeemin rakenne. I vaihtoehto.

on 'soiden välinen kuiva kangas'. Tällainen sijaintipaikkaa koskeva rajausta tuntuu oudolta, semminkin kun kartta osoittaa, että janakkalalaiset nummet voivat sijaita muuallakin kuin soiden välissä. Esim. *Riianummi* (Marjatta Halla 1968) on järven rannalla; *Lanteennummen* (Marjatta Halla 1966) ja *Nätkinahonnummen* (Eeva Uotila-Arcelli 1968) lähellä kyllä on suo, mutta se on nummea pienempi eikä sillä ole voinut olla osuutta siihen, että viereistä aluetta sanotaan nummeksi.

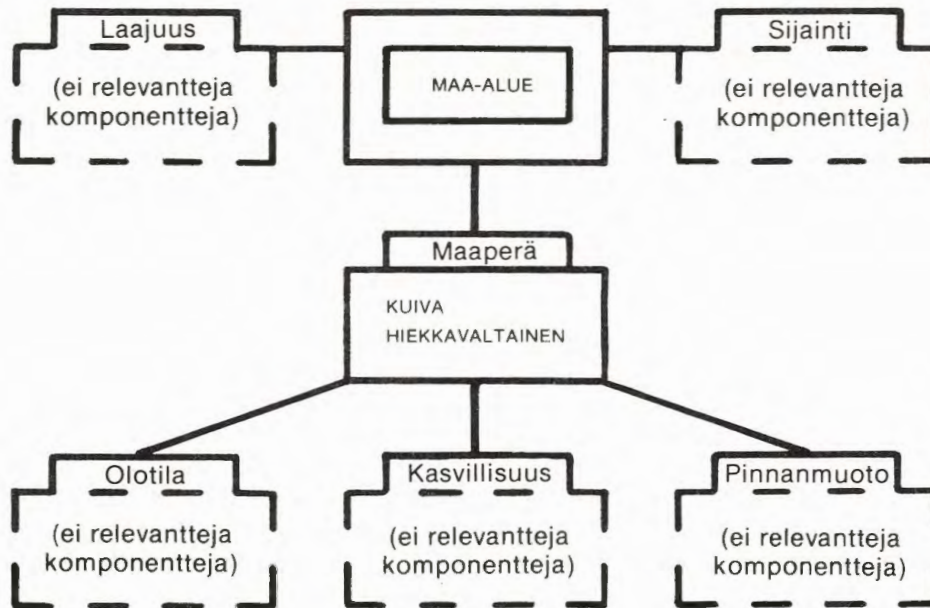
Nummi-sanana semeemissä ei tarkoitteen sijainti ole relevantti seikka.

4.2. Piirreanalyysin tulokset

Olen edellä esittänyt *nummi*-sanana semeemin rakenteena, johon kuuluvat ydinkomponentti MAA-ALUE ja joukko ydinkomponenttia rajaavia ja täsmen-täviä määritekomponentteja (kuva 1). Määritekomponentit puolestaan ryh-mittyvät kategorioihin 'olotila', 'maaperä', 'kasvillisuus', 'pinnanmuoto ja korkeussuhteet', 'laajuus' ja 'sijainti'. Kategorioista kaksi viimeksi mainittua eivät ole *nummi*-sanana semeemissä merkitseviä: maastoalue *nummi* voi käy-tännöllisesti katsoen sijaita missä tahansa ja olla miten pieni tai suuri tahansa. Sen sijaan muilla kategorioilla on vaikutusta *nummi*-sanana semeemiin, kuiten-kin niin, että osa kategorioista on semeemin kannalta väljätköjä, jolloin useat komponentit voivat tulla kysymykseen, osa taas rajoittuu tiukasti yhteen tai kahteen komponenttiin.

Väljiä kategorioita ovat 'kasvillisuus' sekä 'pinnanmuoto ja korkeussuhteet'.

KAAVIO 2: nummi-lekseemin semeemin rakenne. II vaihtoehto.

Nummi-sanan tarkoite voi kasvaa mäntyvaltaista metsää tai olla kokonaan puuton (katajia ehkä lukuun ottamatta), jäkälää, puolukkaa, kanervaa tai heikkoa heinää kasvava. Pinnaltaan nummi voi olla tasaista kenttää, mäkeä, harjua tai kumpuilevaa maastoa mutta aina kuitenkin ympäristönsä tasossa tai sitä ylempänä olevaa maata.

Relevanteilta komponenteiltaan tiukkoja kategorioita ovat 'maaperä' ja 'olotila'. Edellisessä yleensä vain komponentit KUIVA ja HIEKKAVALTAINEN ovat luvallisia, jälkimmäisessä voi tulla kysymykseen vain komponentti LUONNON-TILAINEN.

Tämä *nummi*-sanana semeemin rakenteen kuvaus ei kuitenkaan ole ainoa mahdollinen; on toinenkin vaihtoehto (kuva 2). MAA-ALUE-komponentin ympärillä olevista kategorioista 'maaperä' on muita hallitsevampi, ja sen komponentit KUIVA, HIEKKAVALTAINEN dominoivat muiden kategorioiden komponentteja. Se että *nummen* tarkoite on lähes aina luonnontilaista maata, johtuu maaperän karusta, viljelyyn sopimattomasta laadusta. Se että nummi kasvaa enimmäkseen mäntyä, katajaa, kanervaa, puolukkaa ja jäkälää, on niin ikään seurausta maan kuivuudesta ja hiekkaperäisyydestä. Tavallaan myös pinnanmuoto ja korkeussuhteet johtuvat tästä: Mannerjään sulaessa kuljettivat vesivirrat mukanaan jään sisässä ollutta hiekkaa ja karkeampia aineksia. Syntyi harjuja, joista vesi huuhteli hienoimmat ainekset ja kasasi ne harjujen liepeille tasaisiksi hiekkakentiksi (esim. Otavan iso tietosanakirja s.v. Suomi: geologia, maaperä). Harju ja kenttä — nummen pinnanmuodon ja korkeussuhteisiin perustuvat päätyypit — ovat siis juuri hiekkaperäiselle maalle ominaisia.

Näyttää siltä, että kategorioihin 'olotila', 'kasvillisuus' sekä 'pinnanmuoto ja korkeussuhteet' kuuluvat komponentit eivät olisikaan relevantteja *nummi*-sanana semeemin kannalta, koska ne ovat vain seurausta maaperän laadusta ja koska kaikkalainen vaihtelu, jonka kuiva, hiekkaperäinen maaperä sallii, on näiden kategorioiden sisällä mahdollista. Jos esim. sanakirja-artikkelissa sanan merkitykseksi riittää luettelo relevanteista piirteistä, *nummi*-sanana merkitys olisi 'kuiva, hiekkaperäinen maa-alue'.⁷

Asia ei kuitenkaan ole aivan näin mutkaton. Miksi niin monet tiedonantajat mainitsevat kasvillisuuden tai korkeussuhteet *nummen* yhteydessä? Jos maaperän kuivuus ja hiekkavaltaisuus olisivat MAA-ALUE-komponentin ohella *nummi*-sanana semeemin ainoat relevantit piirteet, olisi jokaisen, joka haluaa tunnistaa nummen muiden maastoalueiden joukosta, ensin käytävä tutkimassa maaperä. Tämä tuskin aina on mahdollista. Eikö esim. ihminen, joka liikuvan junan ikkunasta katsoo maisemaa ja käsittää jonkin osan siitä nummeksi, tee päätelmänsä pelkästään kasvillisuuden ja maaston korkeussuhteiden perusteella? Vai käyttääkö hän hyväksi tietoaan siitä, että jos valtakasvina on mänty, maa hyvin todennäköisesti on hiekkaperäistä, ja jos alue on ympäristöään ylempänä, sen täytyy olla kuivaa?

Katson, että yhtä hyvin maaperään ja kasvillisuuteen kuin pinnanmuotoon ja korkeussuhteisiin liittyvät piirteet ovat *nummi*-sanana semeemissä relevantteja. Koska nämä piirteet tietyllä tavalla riippuvat toisistaan, ei nummen tunnistamiseen välttämättä tarvita kaikkia komponentteja. On mahdollista, että sama henkilö tunnistaa nummen eri kerroilla eri komponenttien avulla, esim. joskus maaperään ja kasvillisuuteen, joskus kasvillisuuteen ja korkeussuhteisiin ja joskus maaperään ja korkeussuhteisiin turvautumalla. Tässä piilee mielestäni yksi selitys siihen, että eri tiedonantajat ovat määritelleet *nummen* hiukan eri tavalla ja eri komponentteja painottamalla. Yksi syy voi olla myös se, että jokainen luo käsityksensä nummesta sen nummen tai niiden nummien perusteella, jonka tai jotka parhaiten tuntee. Näin *nummi* saatetaan määritellä esim. tasaiseksi maaksi, vaikka sana samassa pitäjänmurteessa voidaan liittää myös harjuun. Tällaiset tiedot ovat idiolektisia ja esim. murteiden sanakirjassa *nummi*-sanana merkityksenselitteeksi liian suppeita. Sanakirjan määritelmä *nummen* merkityksestä ei voi olla niin tarkka, että se ottaisi huomioon jokaisen nummen erikseen; määritelmä pyrkii esittämään yhden pitäjän kaikkien nummien yhteiset piirteet ja jättää yksilöllisyydet mainitsematta. Sanakirjan määritelmä *nummi*-sanana semeemistä on invariantti, yksityisen tiedonantajan usein sen variantti.

⁷ Suunnilleen näin *nummen* ovatkin määritelleet esim. Juslenius ja Ganander. Vrt. s. 76.

5. *Nummen* sija paikan adverbialina

Nummi-sanana semeemille on ominaista väljyys ja rajojen epämääräisyys. Sama väljyys tulee näkyviin myös *nummen* käytössä paikan adverbialina: *nummi*-sanaa käytetään murteissa sekä sisä- että ulkopaikallissijoissa. Sisäsijoja käytetään esimerkiksi siitä nummesta, jonka itse parhaiten tunnen. Tämä hausjärveläinen nummi on parin kolmen hehtaarin laajuinen alue. Se on tasaista santamaata, suurimmaksi osaksi metsää, osin myös nurmettunutta kenttää. Alue rajautuu yhdeltä suunnalta pihaan; muualta sitä ympäröivät pellot. Koskaan ei sanota mentävän Nummelle vaan Nummeen. Allatiivin käyttö olisikin luonnotonta, sillä Nummessa kasvava puusto — enimmäkseen mäntyjä — on niin korkea ja tiheää, että Nummeen menijä tosiaan joutuu metsän sisälle. Silloinkin kun mennään metsän laidassa olevalle kentälle, mennään Nummeen. Ehkä tämä johtuu siitä, että kenttä kuuluu osana koko alueeseen, ehkä siitä, että kenttä joskus on voinut olla metsän peitossa.

Nummi-sanana ulko- tai sisäsjaisuus riippuu sanan kulloisenkin tarkoitteen luonteesta. Silloin kun puusto on tiheää ja runsasta ja komponentti PUUTA KASVAVA sanan semeemin kentässä korostuu, käytetään sisäsijoja, silloin taas kun puita on harvemmassa tai niitä ei ole lainkaan, ovat käytössä ulkosijat. Esim. Vihdistä olen merkinnyt lauseet: »Tos nummillakim marjoi on_ollup paljo», »Mää olin tual nummes oikein sakias paikas» ja »Se [mies] kuali sinne Haaviston nummee».

6. *Nummen* sivumerkitykset

Nykysuomen sanakirja esittää *metsä*-sanalle päämerkityksen 'kasviyhdyksunta, jonka pääasiallisen kasvillisuuden muodostavat puut; puita suhteellisen tiheässä kasvava alue'. Tässä määritelmässä puusto on *metsä*-sanana semeemin keskeisin osa, sen ydinkomponentti. Ydinkomponentti PUUSTO voi yksinään muodostaa koko semeemin tai semeemi muodostuu komponenteista PUUSTO ja ALUE.⁸ Sen sijaan komponentti ALUE ei voi yksinään muodostaa *metsä*-sanana semeemiä.

Nummi-sanana semeemin rakenne on toisenlainen: ALUE on semeemin ydinkomponentti. PUUSTO kuuluu määritekomponenttina tähän semeemiin usein mutta ei aina, sillä *nummeksi* voidaan sanoa puutontakin aluetta.

⁸ Olen lähtenyt ydinkomponentti—määritekomponentti-teoriassani siitä, että varianteilla, jotka kuuluvat samaan semeemiin, on yhteinen ydinkomponentti. NS:n määritelmä on sikäli riidoin teoriani kanssa, että määritelmän ensimmäisessä puoliskossa ydinkomponenttina on PUUSTO, jälkimmäisessä oikeastaan ALUE. Määritelmässä on siis itse asiassa kyse kahdesta eri semeemistä, jotka voitaisiin sanakirjassa esittää eri kohdissa. Jotta PUUSTO olisi kummankin osan ydinkomponenttina, määritelmän pitäisi kuulua: 'kasviyhdyksunta, jonka pääasiallisen kasvillisuuden muodostavat puut; jllak alueella suhteellisen tiheässä kasvava puusto'.

Antti Rosenberg Tuusulasta on lähettänyt (1960) *nummi*-sanasta esimerkin: »Nummi [= nummella kasvava metsä] on tiuhaa kun ei sit_o aikoi hakattu.» Tässä esimerkissä ei *nummi*-sanana semeemin ydinkomponenttina olekaan ALUE vaan PUUSTO. Semeemin määritekomponentti on NUMMELLA KASVAVA tai MÄNTYVALTAINEN. Kyseessä on normaalimerkityksestä poikkeava merkitys, joka sanakirjassa on esitettävä päämerkityksestä erillään.

Nummi-tietojen joukossa on pari muutakin tietoa, joiden ydinkomponenttina ei ole ALUE. Hollolasta (E. Majamaa 1937) on esimerkki: »Se on sellaista nummea, nummimaata [= hiekan ja saven sekaista kuivaa maata].»⁹ Tässä *nummi*-sanaa on käytetty ainesanana; on kysymys maaperän laadusta, maalajista. Ydinkomponentti olisi ehkä MAAPERÄ tai MAALAJI ja määritekomponentteina olisivat KUIVA ja HIEKKAVALTAINEN.

Vihdissä tunnetaan (Fanni Ekström 1938, Kaarlo Ranta 1960, Matti Vilppula 1968—72) sanonta »olla (maata) nokka nummessa», jolla tarkoitetaan toisaalta maassa tiedottomana makaamista, toisaalta kuolleen, ehkä jo haudattunakin olemista. Esim. »Kun Kusta löi ni kyl Väiski makai nokka nummes ja kuuteli sontiaisii» (Kaarlo Ranta), »Sen_o on nokka nummes jo» (Matti Vilppula). *Nummi* tarkoittaa tässä kuvallisessa ilmauksessa lähinnä tannerta, maan kovaa kamaraa tai maan pinnan alla olevaa ainekerrosta. Kysymys ei nytkään siis ole alueesta eikä edes välttämättä nummelle tyypillisestä hiekkavaltaisesta maasta. On kuitenkin huomattava, että *nummi* tässä kuuluu konneksioon, jonka merkitystä on tarkasteltava kokonaisuuden eikä osien kannalta. Esimerkiksi sanakirjassa koko ilmaus »olla (maata) nokka nummessa» saisi merkityksenselityksen; ilmaukseen sisältyvää *nummi*-sanaa ei sen sijaan erikseen selitettäisi.

Jos tarkastellaan, millä tavoin semeemit 'nummella kasvava puusto' ja 'kuiva, hiekkaperäinen maalaji' ovat rakentuneet ja millä lailla ne suhtautuvat *nummi*-sanana pääsemeemiin (kaavio 1), huomataan, että edellinen näistä kahdesta lapsiseemistä saa rakennusaineensa pääsemeemin kategoriasta 'kasvillisuus', jälkimmäinen taas kategoriasta 'maaperä'. Edelleen huomataan, että lapsiseemit ovat pääsemeemiä tarkkarajaisempia: relevanttien komponenttien määrä on pienempi eivätkä komponentit jakaudu monien luonteeltaan erilaisten kategorioiden osalle.

7. *Nummi* sukukielissä ja suomen sanakirjoissa

Äännevastineen suomen *nummi*-sanalle tuntevat vatja, viro ja liivi; virossa *nummella* on vastine tosin vain pohjoismurteissa, ja etelämpänä on käytössä

⁹ Tähän yhteyteen kuuluu myös Urho Tuomolan hattulalainen tieto (ks. s. 65).

palo, palu (Saareste 1924: 8). *Nummen* vastineet ovat seuraavat: vatj. *ņemmi* 'suhie učastki lesa pokrytyje vereskom ili sosnoj'; *kase pētāi on aģikettu tervēz ņemmeat* (Tsvetkov)|vir. *nōmm* (murteittain *nōm̄, nōm̄, num̄, numme*; Saareste, 1931: 39) 'kuiv, liivane, viljakandmatu, harimatu maa, kaetud kanarbiku ja kadatega', 'kuiv, liivane maa kanarbiku ja kadatega', 'okaspuu mets kõrgel, kuival, liivasel pinnal, sag. hõre ja kidur, kanarbiku, leesika, pohlade, kuke-marja ja põdrasamblaga' (Saareste, EKMS II s. 228, 582, 881); 'Heide, hügeliger Sandboden' (Wiedemann)|liiv. *num̄* 'Heide, Heidekraut (calluna vulgaris)'; n. *kazàp kãngar̄ pāl* (od. *num̄šsâ*) = 'das Heidekraut wächst auf dem Hügel' (Kettunen).¹⁰

Vaikka maiseman luonne Suomenlahden eteläpuolella onkin hiukan toisenlainen (Länsi-Viron rannikon lentohiekka-alueet!) kuin Suomen *nummi*-seuduilla, eivät *nummen* vastineiden merkitykset vatjassa, virossa ja liivissä juuri poikkea suomen murteissa tavattavista. Saaresten sanakirjassa eniten esimerkkejä sisältyy ryhmään, jossa *nummen* vastine liittyy metsään ja metsää kasvavaan alueeseen.¹¹ Paljon vähemmän tietoja on 'puuttoman maan' ryhmässä. Saareste määrittelee *nummen* paljolti kasvillisuuden perusteella, ja hän jakaa sanan eri merkityksiin sen mukaan, kasvaako *nummen* tarkoite metsää vai ei. Virolaista aineistoa näkemättä on vaikea sanoa, onko puullisuus—puuttomuus virossa tosiaan *nōmm*-sanana semeemissä distinktiivinen piirre. Kun Wiedemann ei kasvillisuutta *nōmm*-artikkelissaan erityisesti painota, tekisi mieli uskoa, että Saaresten jako eri merkityksiin on pikemmin tekninen kuin lingvistinen.

Vanhimmista sanakirjoistamme *nummen* tuntevat mm. Juslenius, Ganander, Renvall ja Lönnrot: Jusl. *nummi* 'terra arenosa dura, sandmo, hed'; Gan. *nummi* 'Sandmo, sand, Terra arenosa dura'; »wihanda nummi« = 'grön sand'; »Kasvaa nummeilla« = 'wäqsa på sandheder'; Renv. *nummi* 'terra arenosa elevatior, campus arenosus; Sandfeld l. Hügel'; Lönnr. *nummi* 'högländt sandfäldt, mo, hed, sandhöjd'.

Kaikki nämä sanakirjat selittävät *nummen* hiekkaperäiseksi. Juslenius ja Ganander mainitsevat lisäksi maanpinnan kovuuden, Renvall ja Lönnrot pinnanmuodon ja korkeussuhteet. Vain Ganander mainitsee kasvillisuudesta;

¹⁰ Laitilassa (U. Valtonen 1929) ja Pöytyällä (T. V. Lehtisalo 1918) tunnetulla johdoksella *nummikko* ('santapohjainen metsämaa' Pöy) on vastine vatjassa ja virossa: vatj. *nōmmikko* 'nōmmik (molodoj les na suhoj počve)' (Tsvetkov); vir. *nōmmik* 'suur nōmm (ilma metsata, väheste kidurate mändide ja kadatega', 'liivane maa mändide ja kadatega', 'väike nōmm(emets), männimets' (Saareste, EKMS II s. 229, 583, 882), 'Heide, junger Waldanwuchs auf Heideboden; Feuerschlange (Coluber Chersa L.)' (Wiedemann).

¹¹ Saaresten määritelmä on sikäli epätarkka, että *nummi* sen mukaan tarkoittaisi pelkkää kasvillisuutta. Useimmissa ryhmän lause-esimerkeissä sana kuitenkin tarkoittaa yhtä hyvin aluetta kuin sillä olevaa kasvillisuuttakin.

»wihanda nummi» tarkoittanee nurmettunutta kenttää. Puuttomaan alueeseen viittaavat myös Renvallin ja Lönnrotin 'campus' ja 'sandfäldt'.

Nykysuomen sanakirja puolestaan määrittelee *nummen* kuivaksi, karuksi, hiekkaperäiseksi, etupäässä vain kanervaa ja jäkälää kasvavaksi maaksi. *Nummi* ja *kangas* eivät NS:n mukaan ole toistensa synonyymejä, sillä kankaalla kasvaa metsää, nummella ei. Aleksis Kiveltä lainatussa esimerkissä »-- ja kultanummen hongat soi» *nummea* on NS:n mukaan käytetty murteellisesti kankaan synonyyminä.

8. *Nummen* määritelmä

Jos joutuisin kirjoittamaan *nummesta* artikkelin murteiden sanakirjaan, jakaisin aineiston kahteen ryhmään. Ensimmäisessä ryhmässä esittäisin ne tiedot, joissa *nummi*-sanana tarkoite liittyy maa-alueeseen. *Nummen* määritelmässä mainitsisin vain ne komponentit, jotka sanan merkityksen kannalta ovat relevantteja. Pyrkisin myös tuomaan esiin *nummi*-sanana semeanne ominaisen rajojen epätarkkuuden ja väljyyden. Määritelmä voisi olla esimerkiksi tällainen: 'kuiva, hiekkavaltainen, verraten tasainen t. ympäristöään ylempänä oleva (us. harjumainen) alue, joka parhaastaan kasvaa mäntymetsää mutta joka voi olla myös puuton: katajaa, kanervaa, heikkoa heinää tms. kasvava'.

Toiseen ryhmään kokoaisin ne tiedot, joissa *nummea* on käytetty nummella kasvavasta puustosta tai kuivasta, hiekkavaltaisesta maalajista tai joissa se esiintyy konneksiossa »olla (maata) nokka nummessa». Koska tietoja näistä tapauksista on kovin vähän, en jakaisi niitä omiksi ryhmikseen vaan esittäisin kaikki tiedot otsikon »Muuta käyttöä» alla.

LÄHTEET

- Ahlqvist = AHLQVIST, AUGUST Wogulisches Wörterverzeichnis. Helsinki 1891.
 EKirj. = Eesti Kirjandus. Eesti Kirjanduse Seltsi väljaanne. Tartu.
 Gan. = GANANDER, CHRISTFRID Nytt Finskt Lexicon. Näköispainos. Porvoo 1937—40.
 Jusl. = JUSLENIUS, DANIEL Suomalaisen Sana-Lugun Coetus. Stockholm 1745.
 Kettunen = KETTUNEN, LAURI Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung. Helsinki 1938.
 KKS = Karjalan kielen sanakirja. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVI: 1—2. Helsinki 1968, 1974.
 KOSKI, MAUNO 1978: Oliotarkoitteisten substantiivien semantiikkaa. — Rakenteita: juhlaKirja Osmo Ikolan 60-vuotispäiväksi 6. 2. 1978. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 6. Turku.
 Kujola = KUJOLA, JUHO Lyydiläismurteiden sanakirja. Helsinki 1944.
 Lönnr. = LÖNNROT, ELIAS Suomalais-ruotsalainen sanakirja. Näköispainos. Porvoo 1930.

- NA = Nimiarkiston kokoelmat. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen nimitoimisto.
 NS = Nykysuomen sanakirja. Porvoo 1951—61.
 NyK = Nyelvtudományi Közlemények. Budapest.
 Otavan iso tietosanakirja. Keuruu 1960—68.
 Renv. = RENVALL, GUSTAVUS Suomalainen sanakirja. Aboae 1826.
 SAARESTE, ALBERT 1924: Leksikaalseist vahekordadest eesti murretes I: analüüs. Tartu 1924.
 ——— 1931: Kumb eesti murdeist soomele on lähem: põhjaeesti voi lõunaeesti? — EKirj. 25 s. 29—44.
 SAARESTE, EKMS = SAARESTE, ANDRUS Eesti keele mõisteline sõnaraamat. Stockholm 1958—63.
 SEBESTYÉN-NÉMETH, IRÉN 1944—48: Fák és fás helyek régi nevei az uráli nyelvekben. — NyK 52 s. 309—344.
 Sjögren = SJÖGREN, JOH. ANDREAS Livisch-deutsches und Deutsch-livisches Wörterbuch. Im Auftrage der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften bearbeitet von Ferdinand Joh. Wiedeman. St. Petersburg 1861.
 SKES = Suomen kielen etymologinen sanakirja.
 SMS = Suomen murteiden sanakirjan kokoelmat ja käsikirjoitus. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Helsinki.
 Tsvetkov = TSVETKOV, D. M. Valtjalais-virolais-venäläinen sanakirja (käsikirjoitusjäljennös) 1930-luvulta.
 WICHMANN, YRJÖ 1923: Tscheremissische Texte mit Wörterverzeichnis und grammatischem Abriss. Hilfsmittel für das Studium der finnisch-ugrischen Sprachen V. Helsinki.
 Wiedemann = WIEDEMANN, FERDINAND Ehstnisch-deutsches Wörterbuch. 2., lisätty painos. St. Petersburg 1893.
 VILPPULA, MATTI 1965: *Nummi, kangas, kankare ja kenttä* maastotermeinä suomen murteissa. — Pro gradu -työ. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.

The semantics of Finnish *nummi* 'moor, heath'

MATTI VILPPULA (Helsinki)

The word *nummi* 'moor, heath' occurs in the dialects of south-west Finland (see map 1). (In other parts of the country the synonym *kangas* is used.) In the archives of the Finnish Dialect Dictionary there are just over a hundred entries for *nummi*. In most cases the word is defined as a dry area with sandy soil and pine woods. But some entries give *nummi* as meaning a ridge, a sandy field, a hillside sparsely covered with grass, a dry moor between marshes, etc. Are these in fact the different meanings of the word *nummi*?

All informants agree that *nummi* refers to an area of land. LAND-AREA is thus the main component of the sememe, delimited

by a set of further components. These other components, which vary from informant to informant, may be grouped into six categories: 'size', 'location', 'state', 'soil', 'vegetation', 'topography and relative elevation'. The components in the categories 'size' and 'location' are not relevant to the sememe of the lexeme *nummi*. Place-names ending in *-nummi* are revealing: even within the same parish the word is just as likely to indicate a small hillock as an area of tens, even hundreds of hectares, surrounded sometimes by marshes, sometimes by fields, or even in the middle of the forest.

Of the remaining four categories 'state and 'soil' have restricted components:

only IN A NATURAL STATE and DRY, SANDY are possible. On the other hand, the categories 'vegetation' and 'topography and relative elevation' are less restricted. The moor may be covered by pine woods, or be nearly bare; it may be level, or ridged, or gently undulating. However, an area with only fir or deciduous woods cannot be called a *nummi*, nor can an area lower than the surrounding land, a dell or a valley.

Vegetation and topography are in fact dependent on the nature of the soil: pine, juniper and heather are typically found on sandy soil; level areas and ridges are typical terrains where sand is found. In the same way the fact that *nummi* must be an area of land in a natural state also

follows from the sandiness of the soil, which makes it unsuited for cultivation. However, 'dry, sandy area of land' is clearly inadequate as a dictionary definition of *nummi*. A person recognizing an area as a *nummi*, e.g. looking from the window of a moving train, selects the term solely on the basis of the vegetation and relative elevation. The components in these categories must thus be considered relevant in the sememe of the lexeme. In the Finnish Dialect Dictionary the definition should read as follows: 'a dry, sandy area, relatively level or higher than the surrounding ground (often ridge-like); mainly pine-covered but may also be treeless, with juniper, heather or sparse grass, etc.'